

ІНСТИТУЦІЙНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В ПЕРІОД РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Вступ. Після розпаду Радянського Союзу в Україні розпочалося формування ринкової економіки, яке було пов'язане з відтворенням та формуванням ринкових інституцій. Трансформаційні зміни викликали інституціональні перетворення і аграрного сектору. Україна отримала у спадок україн неефективний аграрний сектор з викривленою структурою виробництва, браком приватної ініціативи та хибними стимулами щодо підвищення продуктивності. Крім цього, ринкових інституцій, таких як ринок землі, механізм забезпечення виконання контрактів, процедура банкрутства та ринково орієнтована аграрна політика, узагалі не було [1]. Вивченню інституцій та їх впливу на функціонування економіки присвячено багато праць таких відомих вчених, як Д.С. Норт, Р.П. Коуз, Ю.М. Лопатинський, І.А.Шовкун та інших.

Теоретичні і практичні аспекти інституціональних перетворень у сільському господарстві перехідної економіки аналізуються в роботах В. Андрійчука, П. Гайдуцького, О. Онищенко, В.Паламарчука, П. Саблука, В. Юрчишина та інших дослідників проблем аграрної сфери. Але до цього часу не достатньо уваги приділено впливу ринкових інституцій на трансформаційні процеси, що відбуваються в аграрному секторі України.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення подальших шляхів інституційних перетворень аграрного сектору України в трансформаційний період через аналіз інституційних змін в аграрному секторі України.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення наступних завдань:

- аналіз інституційних змін аграрного сектору України за роки незалежності;
- оцінка впливу ринкових інституцій на функціонування аграрного сектору;
- визначення найбільш ефективних ринкових інституцій для трансформаційного періоду;
- обґрунтування необхідності удосконалення ринкових інституцій аграрного сектору.

Результати дослідження. Останнім часом дедалі більше зростає роль інституційних чинників для трансформаційних перетворень економіки України і аграрного сектору в тому числі. За визначенням Д.С. Норта: «інститути – це створені людьми обмежувальні рамки, що упорядковують взаємовідносини між людьми з цього слідує, що вони задають структуру утворювальних мотивів людської взаємодії...» [2].

Інституції в економічній сфері можна класифікувати на три групи:

- офіційні і неофіційні правила поведінки економічних суб'єктів, зокрема, правові акти;
- організаційні структури і форми;
- інституціональні конфігурації, що включають як офіційні та неофіційні правила, так і групи організацій, що забезпечують їх реалізацію.

До останньої групи, зокрема, відносяться інститути ринку (товарного, грошового, цінних паперів тощо), власності та її приватизації, підприємництва, конкуренції та обмеження монополізму, державного регулювання (прогнозування, індикативне планування, програмно-цільове управління, державне замовлення, податкова система). [3]

У зв'язку з трансформаційними процесами відбуваються зміни офіційних і неофіційних правил поведінки економічних суб'єктів, з'являються нові законодавчі акти, які не завжди сприяють розвитку економіки нашої держави та її аграрного сектору в тому числі.

Першим нормативним документом, що сприяв процесу трансформації земельного

права, була постанова Верховної Ради УРСР «Про вирішення питань, пов'язаних з правом власності на землю» від 5 грудня 1990р. Цей документ відкривав можливості «надання землі в довічне успадковане володіння» для ведення фермерського й особистого підсобного господарства. Суспільна власність на землю збереглася, про приватну земельну власність і торговий оборот земель мови не було, але з'явилися нові можливості для розширення землекористування сектору господарств населення. [4]

На думку інших відомих вчених аграрників В.Клюя, Д.Моторного, В.Плютинського та інших, із усіх аграрних реформ, пережитих нашим народом за останні півтора століття, найганебнішою виявилася так звана «земельна реформа», затіяна керівництвом незалежної України. Виявлено, зокрема, нехтування «агрореформаторами» всесвітньо відомих положень «Декрету про землю» (1917 р.) і «Основного закону про соціалізацію землі» (1918 р.), за якими приватна власність на землю скасовується назавжди. [5]. На їх думку відбувається привласнення земельної ренти, що породжує соціальну нерівність між людьми.

Наступною принципово новою важливою подією в розвитку ринкового землекористування стало прийняття постанови Верховної Ради УРСР «Про земельну реформу» від 18 грудня 1990р. Правовою основою земельної реформи став одночасно прийнятий Земельний кодекс Української РСР, в якому збереглося визнання землі загальнонародною власністю і поряд з тим декларувалося право кожного громадянина на земельну ділянку. [5]

Поява такого інституту, як фермерське господарство стало можливим з прийняттям Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» від 20 грудня 1991р.

Трансформаційні процеси в аграрному секторі нерідко здійснювались з порушенням діючого законодавства. Існуюча нормативно-правова база була недосконалою.

Сфера неформальних інститутів, яка взагалі ігнорувалася в ході становлення нового типу суспільних відносин в Україні, виявилася найбільш інерційною в усіх країнах на пострадянському просторі. Одним із найскладніших завдань було створення інститутів, здатних ініціювати і просувати розвиток ринкових механізмів в агропродовольчій галузі. [6] Крім того, неформальні інститути, такі як звичаї, культурні традиції, норми поведінки, цінності, впливають на особливості і темпи формування ринкових відносин. Так як в трансформаційний період уже зруйновано командно-адміністративний механізм регулювання господарської діяльності, а нові інституції перебувають ще на стадії становлення. Саме успадковані неформальні інституції ніби пролонгують дію застарілих стереотипів економічного мислення і поведінки суб'єктів господарювання, а також призводять до непередбачуваних наслідків у сфері державного регулювання аграрних ринків. [7]

Можна сказати про досить велику вагу неформальних інститутів в порівнянні з формальними. Серед неформальних інститутів значне місце відводиться корупції і зловживанню особливо, коли мова йде про тіньові ринки купівлі-продажу землі, формування латифундій, рейдерство.

З подальшим впровадженням трансформаційних процесів економіки і аграрного сектору в тому числі, неформальні інститути все більше починають поступатися формальним. Саме неформальні інститути виконали важливу адаптаційну функцію в перехідних умовах.

Реформуються всі старі інститути, що не відповідають вимогам ринкової економіки і створюються нові, які не завжди адаптовані до умов перехідної економіки, без врахування особливостей специфічних особливостей країни та соціально-економічних умов аграрного сектора. Тоді, як інституційні зміни в ході аграрної реформи в Україні відбуваються у більш повільному темпі порівняно з країнами Центральної та Східної Європи. Крім того в країнах Центральної та Східної Європи неформальні інститути були транзитними, поки не почнуть діяти формальні, тоді як у нас формальні інститути стали лише прикриттям для неформальних.

Для того, щоб нові закони почали діяти і стали правилами життя, має існувати примусовий механізм їх виконання.

Відбулися зміни організаційної структури аграрного сектору України. Наряду з державними підприємствами з'явилися приватні фермерські господарства, сільськогосподарські виробничі кооперативи, товариства з обмеженою відповідальністю, акціонерні товариства відкритого й закритого типу, особисті селянські господарства. Розподіл суб'єктів господарювання за організаційно-правовими формами відображено в таблиці 1.

Таблиця 1

Розподіл суб'єктів господарювання за організаційно-правовими формами (тис.)

Організаційно-правові форми господарювання	Роки	
	1990	2008
Всього	13427	58387
Господарські товариства	-	7428
Приватні підприємства	-	4229
Виробничі кооперативи	8820	1262
Фермерські господарства	82	43475
Державні підприємства	4525	360
Інші форми господарювання		1633

Дані таблиці 1 свідчать що на 1 липня 2008 р. в сільському господарстві України налічувалося 58387 підприємств, у тому числі: господарських товариств – 7428 (12,7%), приватних підприємств – 4229 (7,2%), виробничих кооперативів – 1262 (2,2%), фермерських господарств – 43475 (74,5%), державних підприємств – 360 (0,6%), підприємств інших форм господарювання – 1633 (2,8%). Частка господарств населення у виробництві продукції сільського господарства у 2008 р. дорівнювала 60,1% [8]. Отже, сьогодні серед організаційних інститутів в аграрному секторі переважають фермерські господарства, тоді як частка державних підприємств скоротилась більш ніж в 12,5 разів.

Обсяг сільськогосподарського виробництва станом на січень 2010 року характеризується приростом у 5,4% до відповідного періоду 2009 року, в тому числі у сільськогосподарських підприємствах у 12,7%, у господарствах населення навпаки намітилась тенденція до зменшення і становить - 0,3%. [9]

При цьому здійснені трансформації організаційної структури не дали бажаних результатів. Сільське господарство України знаходиться в занепаді, не маючи належної підтримки. У землеволодінні та землекористуванні триває неупорядкованість, безладдя, правова безвідповідальність. На досить низькому рівні знаходиться відповідальність управлінських ланок у всіх структурах влади.

Звичайно жодна з форм господарювання не може розвиватися без належної державної підтримки, вона потрібна всім без винятку організаційно-правовим формам господарювання. Але протягом всього трансформаційного періоду відчувається недостатність державної підтримки аграрного сектору, яка може проявлятися через податкові пільги, кредити, митні тарифи, низькі процентні ставки на придбання сільськогосподарської техніки, паливе, добрива, субсидії.

Державне регулювання не повинне спотворювати конкуренцію і ділову активність різних суб'єктів господарювання, його завдання - встановлювати міцні інституційні рамки для різнопланових сільськогосподарських підприємств і забезпечувати їм рівно конкурентні умови на ринку, який сам по собі є системою взаємопов'язаних інститутів, що забезпечують його успішне функціонування. Для цього потрібен весь набір інститутів: він забезпечує використання методів непрямого державного регулювання, щоб уникнути, наскільки це можливо, прямого втручання держави в аграрну економіку.[6]

Крім того, ринкові перетворення в АПК проходили без комплексної стратегічної

програми розвитку. Потребує значної підтримки матеріально-технічна база аграрного сектору. Є необхідним застосування інноваційно-інвестиційних програм розвитку з врахуванням регіональних особливостей.

Висновки. Отже, інституційні перетворення в аграрному секторі України здійснюються досить повільно. Значний вплив на трансформаційні процеси здійснюють неформальні інститути, а саме звичаї, традиції, норми поведінки. Трансформаційні процеси в аграрному секторі нерідко здійснюються з порушенням діючого законодавства. В організаційній структурі аграрного сектору перевагу потрібно надавати великим фермерським господарствам. Подальші інституційні перетворення повинні бути спрямовані на трансформування відносин власності, здійснення роздержавлення, приватизації та націоналізації виробничих фондів, забезпечення на власній основі розвитку різних форм власності і господарювання, еквівалентності відносин обміну між суб'єктами господарювання, державну підтримку і захист усіх форм ефективного господарювання та ліквідацію будь-яких протизаконних економічних структур, реформуванні земельного ринку (без вільного ринку землі), ефективної системи кредитування сільського господарства і вдосконаленні агропродовольчих ринків, сприяння техніко-технічному переозброєнню галузі, приділенні уваги розвитку сільських територій.

Анотація

У статті автор досліджує вплив ринкових інституцій на функціонування аграрного сектору України. Визначаються найбільш ефективні ринкові інституції для сучасного етапу трансформаційних перетворень. Зазначаються основні напрямки реформування аграрного сектору.

Ключові слова: аграрний сектор; інституційні перетворення; інститути; виробничі кооперативи; виробничі кооперативи; трансформаційні процеси.

Анотация

В статье автор исследует влияние рыночных институтов на функционирование аграрного сектора Украины. Определяются наиболее эффективные рыночные институты для современного этапа трансформационных преобразований. Указываются основные направления реформирования аграрного сектора.

Ключевые слова: аграрный сектор; институциональные преобразования; институты, производственные кооперативы; производственные кооперативы; трансформационные процессы.

Summary

The author examines the impact of market institutions on the functioning of the agrarian sector of Ukraine. Determined the most effective market institutions for the current stage of transformation change. Identifies the main directions of reforming the agrarian sector.

Keywords: agricultural sector, institutional reforms, institutions, producers' cooperatives; production cooperatives; transformation processes.

Список використаних джерел:

1. Зоря С. Взаємозалежність між сільським господарством та макроекономікою в Україні. - К., 2005. - 216с.
2. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. – К: Основи, 2000 – 198с.
3. Шкворець Ю.Ф. Роль інституційних чинників в інноваційному розвитку економіки [Електронний ресурс]- Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/>
4. Пасхавер Б. Рентний чинник розвитку аграрного ринку. //Економіка України, 2008, №11.

5. Звернення// Голос України, 17 лютого 2009р. с.11-12
6. Бородіна О. Аграрна політика України: витоки, сучасний стан і нові можливості в контексті інституціоналізму та викликів глобалізації // Економіка України. -2008. - №10- с.94-111
7. Могильний О. Реалії та парадокси аграрної політики // Економіка України. - 2008.-№12-с.40-51
8. Статистичний щорічник України за 2007 рік. – К.: „Консультант”, 2008.
9. [Електронний ресурс] .- Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/>